

روش‌شناسی اقدام‌پژوهی بعنوان ابزاری در تعالی نقش معلمان در آموزش

محمد شاه ملکی^۱، محمد باقریان اصل^۲، سیف اله فضل الهی قمشی^۳

^۱ گروه مدیریت آموزشی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران

^۲ گروه مدیریت آموزشی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران

^۳ دانشیار گروه علوم تربیتی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران (نویسنده مسئول)

چکیده

یکی از شروط لازم برای تحقق هدف‌های نظام تعلیم و تربیت دخالت دادن معلمان در شناخت مشکلات فرایند یاددهی یادگیری است و این ضرورت و نیاز در صورتی واقعیت می‌یابد که خود آنها در شناخت مشکلات فعال شوند و در جهت رفع موانع به طور آگاهانه قدم بردارند. اقدام‌پژوهی رویکردی است که معلمان را به این صلاحیت حرفه‌ای می‌رساند. در اقدام‌پژوهی معمولاً معلم خود پژوهشگر است؛ مثلاً مشکلات فرایند تدریس را به طور گام‌به‌گام در طول یک مدت معین و با استفاده از سازوکارهای گوناگون پژوهشی پرسش‌نامه، مصاحبه و... مورد کندوکاو قرار می‌دهد این امر کمک می‌کند تا معلمان نقش مؤثرتری در شناخت مسائل آموزشی به‌ویژه فرایند یاددهی یادگیری داشته باشند علاوه بر آن انجام اقدام‌پژوهی به‌وسیله معلمان باعث می‌شود که نتایج تحقیق کاربرد ملموس‌تری داشته باشد؛ لذا جایگاه اقدام‌پژوهی در آموزش و پرورش به‌منظور افزایش مهارت و صلاحیت پژوهندگی معلمان به‌خصوص معلمان ابتدایی به‌عنوان یک نیاز و ضرورت احساس می‌شود در این مقاله به معرفی و توصیف اقدام‌پژوهی برای بالابردن صلاحیت‌های حرفه‌ای معلمان پرداخته خواهد شد. به طور خلاصه به‌کارگیری این رویکرد می‌تواند زمینه را برای اصلاح و ارتقا سطح یادگیری دانش‌آموزان برنامه‌های آموزشی روش‌های تدریس روش‌های یاددهی یادگیری توسعه صلاحیت‌های حرفه‌ای مغفول در معلمان مهیا نماید.

واژه‌های کلیدی: اقدام‌پژوهی، روش‌شناسی، معلمان، آموزش

مقدمه

اساسی‌ترین نقش تعریف شده برای معلمان در نظام‌های آموزشی "یاددهی" می‌باشد. در واقع موضوع یاددهی در فرایند آموزش در چارچوب فعالیت‌های معلمان به ظهور می‌رسد و عمده‌ترین مفهوم در تعریف نقش معلم به حساب می‌آید در سال‌های اخیر محققان حوزه تعلیم و تربیت در راستای مؤثر ساختن فرایند یاددهی وظیفه دیگری برای معلمان ترسیم نموده‌اند که از آن تحت عنوان "اقدام‌پژوهی" یاد می‌شود جوهره اقدام‌پژوهی به تمایل معلم برای پاسخ‌دهی به نیازهای آنی و عینی خود به وسیله به‌کارگیری روش سازمان‌یافته در تحقق هر چه مؤثرتر اهداف آموزشی اشاره دارد (قاسمی پویا، ۱۳۹۵) به‌رحال به نظر می‌رسد پژوهش در عمل شکلی از نگاه دقیق به مسائل است و بنابراین باید درک عمیق‌تری از آن به دست آورد؛ به‌ویژه در نظام تعلیم و تربیت کشور ما که پژوهش در آن دارای سابقه طولانی نیست یکی از دغدغه‌های نظری و تا حدودی عملی ایجاد پیوند و ارتباط معقول و منطقی میان پژوهش‌های آموزشی و تربیتی و جریان تعلیم و تربیت است (جباری، ۱۳۹۸). (مرتلا^۱، ۲۰۲۰) فواید اقدام‌پژوهی را برای معلمان این‌گونه بیان کرده است آموزش مؤثر - ارتباط مؤثر نظریه با عمل - افزایش قدرت و اختیار معلم و نیز وسیله‌ای برای رشد حرفه‌ای معلمان در این مقاله به معرفی و توصیف اقدام‌پژوهی برای بالابردن صلاحیت‌های حرفه‌ای معلمان پرداخته خواهد شد به طور خلاصه به‌کارگیری این رویکرد می‌تواند زمینه را برای اصلاح و ارتقا سطح یادگیری دانش‌آموزان برنامه‌های آموزشی روش‌های تدریس روش‌های یاددهی یادگیری و توسعه صلاحیت‌های حرفه‌ای مغفول در معلمان مهیا نماید.

روش پژوهش

این پژوهش از نوع توصیفی است که در آن از منابع کتابخانه‌ای برای جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات و یافته‌ها استفاده شده است. تعریف اقدام‌پژوهی: محققان و متخصصان مختلف برای اقدام‌پژوهی تعاریف متفاوتی ارائه نموده‌اند که از آن جمله می‌توان به تعاریف زیر اشاره نمود:

مداخله در مقیاس کوچک در کارکرد دنیای واقعی و بررسی اثرات چنین مداخله‌ای (کوهن^۲ و همکاران، ۲۰۲۳).

روشی است که با استفاده از آن می‌توان موقعیت‌های نامعین ملموس مربوط به اقدام‌ها و عملیات آموزشی را مشخص کرد (بازرگان، ۱۳۹۹).

معلم پژوهشگری است که به طور خودآگاه اقدام به تغییر فرایندهای مؤثر در یاددهی می‌کند تا به نتایج مطلوب خود در جریان آموزش دانش‌آموزان دست یابد در رویکرد اقدام‌پژوهی معلم پژوهنده کارگزار فکور است که از توان و قابلیت تعدیل قواعد و رویه‌های حرفه معلمی به‌تناسب شرایط و موقعیت کلاس درس خود برخوردار است. فرایند یا چرخه اقدام‌پژوهی:

برای اقدام‌پژوهی هفت مرحله در نظر می‌گیرد که عبارت‌اند از:

۱. تشخیص کانون علاقه یا مسئله تشخیص مشکل یا مسئله که مشکل‌ترین مرحله اقدام‌پژوهی است پس از یک دوره تعمق درباره موقعیت و محیط کاری و هم چنین عمل در حال انجام حاصل می‌شود.

^۱ Mertler

^۲ Cohen, L. Manion, L. & Morrison, K

۲. جمع‌آوری داده‌ها و عرضه آنها در این مرحله انواع داده‌ها از منابع گوناگون و به روش‌های مختلف گردآوری می‌شوند. به‌رحال باید به‌خاطر داشت که هیچ قانون محکم و ثابتی درباره چگونگی جمع‌آوری داده‌ها وجود ندارند؛ اما می‌توان رهنمودهایی را در این زمینه ارائه داد.

۳. تجزیه و تحلیل داده‌ها و تولید فرضیه داده‌های جمع‌آوری شده در این مرحله مورد بررسی دقیق قرار می‌گیرند و فرضیه‌های مقدماتی تدوین می‌یابند به دنبال بررسی مجدد داده‌ها از فرضیه‌های مقدماتی فرضیه‌های کامل و اصلاح شده حاصل می‌گردند.

۴. برنامه‌ریزی برای گام‌های اقدام در این مرحله ابتدا نظریه ساخته می‌شود و سپس گام‌های اقدام برنامه‌ریزی می‌شود این گام‌ها می‌تواند به دنبال تغییرات جزئی در شیوه‌های موجود انجام عمل بدون تغییر در کل برنامه باشد یا اینکه گام‌ها به دنبال جایگزین کردن یک شیوه متفاوت به جای شیوه‌های جاری باشد.

۵. اجرای گام‌های اقدام برنامه‌ریزی شده در این مرحله اجرا می‌گردند.

۶. جمع‌آوری داده‌ها جهت نظارت بر تغییر پس از اجرای گام‌های اقدام داده‌هایی جمع‌آوری می‌شود که تغییرات حاصل از اجرای اقدام را نظارت می‌کند.

تجزیه تحلیل و ارزشیابی در این مرحله اقدام پژوهی پیامدها و نتایج اقدام را تجزیه تحلیل و ارزشیابی می‌کند.

هر چند الگوهای مختلفی از جانب صاحب‌نظران برای اقدام پژوهی ارائه شده است؛ اما در همه آنها محورها و ویژگی‌های مشترکی وجود دارد که بر خب از آنها عبارت‌اند از:

الف. تقریباً تمام صاحب‌نظران اقدام پژوهی را چرخه‌ای تصور می‌کنند که حلقه‌های اصلی آن برنامه‌ریزی اقدام عملی و ارزیابی نتایج اقدام است

ب. اقدام پژوهی مشارکت‌جویانه است مشارکت می‌تواند به تعهد بیشتر بی انجامد تا تحقق نتایج یا پیامدها آسان‌تر گردد.

ج. اقدام پژوهی اغلب کیفی است پژوهش کیفی از قابلیت انعطاف بیشتری برخوردار است.

مفروضه‌های اساسی در اقدام پژوهی:

در رویکرد اقدام پژوهی همانند دیگر رویکردهای موجود متخصصان قائل به مفروضاتی هستند. تأکید این مفروضات بر روش‌شناسی حاکم بر اقدام پژوهی می‌باشد. این مفروضات عبارت‌اند از:

الف- خود معلم و همکارانش بهتر از هر کس دیگر می‌توانند مسائل و مشکلاتشان را مورد شناسایی قرار دهند.

ب- هنگامی که معلم و همکارانش تشویق می‌شوند که مسائل را خود شناسایی و درصدد ارزیابی و حل آن برآیند اثربخشی کار آنها افزایش می‌یابد.

ج- از طریق کار گروهی و مشارکتی معلم و همکارانش بهتر می‌توانند به یکدیگر کمک کنند.

د- کار گروهی به معلم و همکارانش در رشد حرفه‌ای کمک می‌کند.

معلمان چنانچه شخصاً به کندوکاو درباره مسائل مربوط به وظایف شغلی خود بپردازند نسبت به آن وظایف آگاه‌تر شده و در انجام آن کوشش بیشتری عمل می‌آورند (پولارد^۲ و همکاران ۲۰۲۳).

^۲ Pollaed

معلمان وقتی عملکردشان افزایش می‌یابد که تجربه‌های خود را در مورد فرایند یاددهی یادگیری با همکاران دیگر در میان بگذارند و با آنان تبادل نظر نمایند یکی از شرایط لازم برای اقدام‌پژوهی در یک منطقه آموزش و پرورش آن است که فرصتی فراهم شود تا معلمان هم‌رشته در آن منطقه بتوانند تجربه‌های تخصصی خود را با همکاران مطرح نمایند. مشارکت معلمان هم‌ردیف و هم‌رشته از طریق اقدام‌پژوهی در یک طرح پژوهشی باعث می‌شود که آنان اطلاعات و تجربه‌های خود را مبادله نمایند این امر به نوبه خود بر عملکرد معلمان اثر خواهد داشت. به عبارت دیگر باید معلمان را به هم‌فکری و تبادل تجربه‌ها از طریق اقدام‌پژوهی تشویق نمود؛ مثلاً درباره یک طرح اقدام‌پژوهی برای یافتن پاسخ به این سؤال که " برای بهبود نمره‌های نامطلوب دانش‌آموزان در درس ریاضی سال چهارم دبستان چه باید کرد؟

باتوجه به امکانات مدارس برخی از معلمان وسایل لازم برای تدریس کارآمد را در اختیار ندارند و ممکن است اطمینان خاطر آنان نسبت به مؤثر بودن اقدام‌پژوهی در بهبود فرایند تدریس کاهش یابد باتوجه به این پیش‌فرض لازم است ابتدا اطمینان معلمان نسبت به مفید بودن اجرای طرح اقدام‌پژوهی علی‌رغم شرایط تدریس و وسایل کمک‌آموزشی گوناگون که در مدارس مورد استفاده قرار می‌گیرد جلب شود. همچنین احترام متقابل معلمان نسبت به تجربه‌های گوناگون آنان در فرایند یاددهی یادگیری باید رعایت شود.

اهمیت و ضرورت استفاده از اقدام‌پژوهی در تعلیم و تربیت

اهمیت و ضرورت اقدام‌پژوهی را می‌توان در چند مورد خلاصه کرد. قاسمی پویا در کتاب خود تحت عنوان راهنمای عملی پژوهش در عمل " که اولین کتاب تکلیف شده در زمینه اقدام‌پژوهی در ایران است اهمیت و ضرورت اقدام‌پژوهی را به صورت ذیل خلاصه کرده است.

مناسب‌ترین راه برای حل مسئله است، باعث اصلاح وضع نامطلوب و حل مسئله می‌شود، باعث نوآوری و دانش‌افزایی می‌شود، باعث دوری از نخبه‌گرایی می‌شود، همه دست‌اندرکاران وارد پژوهش می‌شوند، پژوهش به صورت امری عمومی می‌شود و باعث نزدیکی نظریه و عمل می‌شود؛ چون در این روش هدف نهایی بهبود و عمل است و هر عملی نیز بر بنیاد نظری انجام می‌گیرد در این روش بیش از دیگر روش‌ها فاصله نظر و عمل کم می‌شود (قاسمی پویا، ۱۴۰۲). همچنین در مورد نیاز آموزش و پرورش به اقدام‌پژوهی باید گفت این خطر وجود دارد که تدریس معلمان رفته رفته به نوعی تفکر زدایی تبدیل شود زیرا معلمان نباید مانند تکنسین‌ها هویت حرفه‌ای خود را مرهون بکارگیری قالبی یا مکانیکی یافته‌های پژوهشی علمی بدانند و تصور کنند که از تفکر بی‌نیازند در غیر این صورت روح آموزش و پرورش و یاددهی- یادگیری با تمام راز و رمزهای شگفت‌انگیزی که دارد در معرض ورشکستگی قرار خواهد گرفت (رئوف، ۱۳۹۹).

ضرورت پژوهش محوری در آموزش و پرورش و تربیت معلم پژوهنده

نیروی انسانی یکی از اساسی‌ترین عوامل مؤثر در توسعه اقتصادی اجتماعی و فرهنگی هر کشوری است تجهیز نیروی انسانی به مهارت‌ها و تخصص‌های مورد نیاز شغل و حرفه خود یکی از مهم‌ترین راه‌های رسیدن به اهداف توسعه ملی می‌باشد و واضح و مبرهن است که تربیت و مهارت‌آموزی نیروی فعال جامعه در بخش آموزش صورت می‌گیرد. با توجه نقش‌های متعدد معلمان در کمک به رشد شخصیت کودکان نوجوانان و جوانان انتخاب و انتقال عناصر فرهنگی و تربیت نیروی انسانی ماهر در بخش‌های صنعت خدمات و کشاورزی اهمیت و ضرورت تقویت روحیه تحقیق در آنان و فراهم آوردن بستر لازم برای اجرای پژوهش به دست معلمان به خوبی احساس می‌شود.

در طرح مربوط به برنامه معلم پژوهنده که در سال ۱۳۹۹ در پژوهشکده تعلیم و تربیت تهیه شده است در مورد اهمیت و ضرورت پژوهندگی معلم موارد زیر مطرح شده است؛

الف) باتوجه به اینکه یافته‌ها و نتایج پژوهش در نهایت توسط معلم به کار گرفته خواهد شد چه بهتر که خود معلم به پژوهش بپردازد.

ب) معلم بیش از دیگران در معرض سؤال آموزشی است پس بهتر است برای پاسخگو بودن خود درگیر پژوهش و حل مسئله گردد.

پ) معلم ضمن پژوهش رشد می‌کند و بالنده می‌شود چاره یاب می‌شود و نوآوری و نوجویی اشاعه می‌یابد.

ت) در پژوهش در عمل نتایج از بالا یا بیرون از کلاس صادر نمی‌شود؛ بلکه از پایین و توسط

خود معلم و همکاران و دیگر مشارکت‌کنندگان حاصل می‌گردد.

ث) پژوهش رنگ‌وبویی عملی به خود می‌گیرد.

ج) نتایج حاصل از تغییرات کاملاً کاربردی می‌شود.

چ) کارایی تحقیق خیلی زود به وسیله معلم معلوم و اصلاح آن نیز به سرعت و توسط خود معلم انجام می‌شود.

ح) در فرایند تحقیق هر جا معلم صلاح بداند تغییرهای لازم را اعمال می‌کند.

خ) اگر معلم خود پژوهنده نباشد ممکن است نسبت به نتایج تحقیقات دیگران واکنش مثبت نشان ندهد (صافی، ۱۴۰۰).

در اقدام‌پژوهی ضمن مفید واقع شدن یافته‌ها که برخاسته از مسائل مستقیم و فوری و ضروری معلمان است خود معلم رشد می‌یابد و بدین‌وسیله بینش و اندیشه عملی در بدنه آموزش و پرورش زنده و فعال می‌شود گفته می‌شود معلم پژوهنده کسی است که در زمینه حرفه‌ای خود در کلاس با مسائل درگیر می‌شود (قاسمی پویا، ۱۳۹۸). پس اگر هر معلم پژوهنده درصدد حل مشکل آموزشی و تربیتی کلاس خود باشد پیکره آموزش و پرورش بالنده خواهد شد و رو به تکامل و تعالی خواهد رفت. (مگاس^۴، ۲۰۲۱) معتقد است آموزش اقدام‌پژوهی به معلمان موجب تغییر طرز تفکر و شیوه کارشان و نیز توسعه مهارت‌های حرفه‌ای معلمی و شیوه‌های آموزشی آنها می‌گردد.

تحقیقات آموزشی نشان داده است که فرایند اقدام‌پژوهی موجب ارتقا مؤثر مهارت‌های تحقیق، تفکر حل مسئله و مهارت عملی معلمان می‌گردد (استرینگر^۵ ۲۰۲۱ و دارلینگ^۶، ۲۰۱۹).

اقدام‌پژوهی مشارکتی معلمان

تعریف اقدام‌پژوهی مشارکتی

قبل از پرداختن به تعریف "اقدام‌پژوهی مشارکتی" ضروری است تا به این نکته اشاره شود از که متخصصان فن در برابر اصطلاح (Participatory Action Research; PRA) از اصطلاحات؛ اقدام‌پژوهی مشارکتی، تحقیق در عمل مشارکتی، استفاده کرده‌اند. (اسمی پویا، ۱۳۹۹) در تعریف اقدام‌پژوهی مشارکتی بیان میدارد که اقدام‌پژوهی مشارکتی نوعی تحقیق است که توسط خود افراد درگیر در یک مسئله و برای حل یا کاهش آن انجام می‌گیرد. کیمز و (مک نگارت، ۲۰۲۲) در

^۴ Magos, K

^۵ Stringer

^۶ Darling

تعریف اقدام‌پژوهی مشارکتی اینگونه مطرح می‌کند اقدام‌پژوهی مشارکتی فرایند جستجوی منظم مشارکت برای مشخص کردن یک موقعیت نامعین و کوشش برای کاهش یا رفع ابهامات آن است.

اهداف و ویژگی‌های اقدام‌پژوهی مشارکتی برای معلمان

از نظر (مک تاگارت^۷، ۲۰۲۲) سه هدف عمده اقدام‌پژوهی مشارکتی برای معلمان عبارت‌اند از؛ تربیت معلمان پژوهشگر پیشبرد هدف‌های مدرسه و بناکردن فرهنگ حرفه‌ای در میان معلمان (آیزاک، ۱۴۰۱) در خصوص روش تحقیق اقدام‌پژوهی مشارکتی گسترش مهارت‌ها یا رویکردهای جدید و حل مسائل با استفاده از کاربرد مستقیم روش‌ها و مهارت‌ها در مراکز آموزشی و یا محیط‌های واقعی و شغلی و به‌دست‌آوردن اطلاعات برای استفاده در محیط‌های کاری و دادن آموزش ضمن خدمت به کارمندانی که درگیر کار هستند را از جمله اهداف PAR^۸ دانسته است. همچنین در زمینه هدف از اقدام‌پژوهی مشارکتی (ملکی، ۱۴۰۱) بیان می‌دارد: پژوهش در اینجا به معنای آنچه در دانشگاه‌ها و مراکز عالی انجام می‌پذیرد و مراحل ویژه و پیچیده‌ای دارد نیست؛ بلکه مقصود بررسی راه‌های گوناگون ممکن برای تغییر وضعیت نامطلوب موجود توسط خود افراد درگیر در آن مسئله در محیط‌های کاری با در نظر گرفتن مراحل ساده است.

مهم‌ترین ویژگی‌های اقدام‌پژوهی مشارکتی عبارت‌اند از:

۱. در اقدام‌پژوهی مشارکتی معمولاً فردی که مشکل دارد خود پژوهشگر است و نقش اصلی پژوهشی نیز به عهده اوست. مثلاً او مشکلات مطالعه دانش‌آموزان را به طور گام‌به‌گام در طول مدتی معین و با استفاده از سازوکارهای گوناگون، پژوهشی مورد کندوکاو قرار می‌دهد.
 ۲. تحقیق عمل‌نگر اقدام‌پژوهی مشارکتی در مقایسه با سایر روش‌های علمی از انعطاف‌پذیری و قابلیت انطباق بالایی برخوردار است (حسن زاده، ۱۳۹۹).
 ۳. در این نوع پژوهش افراد درباره موقعیت‌هایی که در آن کار می‌کنند کلاس درس یا نظام‌ها به تحلیل‌های انتقادی دست می‌زنند و هم چنین پژوهشگر نسبت به حرفه خودنگرش عینی به دست می‌آورد و ویژگی‌های آن را می‌شناسد (رئوف علی، ۱۳۹۹).
 ۴. در این شیوه لازم نیست که همه داده‌ها و شواهد متکی بر اعداد یا به‌عبارت‌دیگر کمی باشند. اظهارنظر همکاران معلمان دیگر مدارس اولیا و متخصصان فن تأییدی بر اصلاح و تغییر است.
- (میچل^۹ و همکاران، ۲۰۲۲) فواید اقدام‌پژوهی گروهی را برای معلمان این گونه بیان کرده‌اند مدیریت بهتر کلاس کشف تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان ارتباط مناسب با والدین دانش‌آموزان توسعه و گسترش همکاری و مشارکت میان معلم و دانش‌آموزان و کشف مشکلات آموزشی دانش‌آموزان.
- (چوی^{۱۰}، ۲۰۲۱) معتقد است که اجرای اقدام‌پژوهی گروهی در برنامه درسی تربیت‌معلم موجب شکل‌گیری و ساخت دانش تخصصی تمرین عملی معلمی ایجاد اطمینان و اعتماد به نفس در تدریس می‌گردد.

^۷ Kimmis & Mc Targgart

^۸ Participatory Action Research

^۹ Mitchell & et al

نقش اقدام‌پژوهی در تعالی معلم: مراحل تحول‌آفرین

اقدام‌پژوهی، به‌عنوان یک چرخه مستمر از عمل و تأمل، نه تنها یک روش پژوهشی، بلکه یک فرایند عمیق یادگیری حرفه‌ای است که نقش حیاتی در تعالی و بالندگی معلمان ایفا می‌کند. تعالی در اینجا به معنای ارتقا مستمر شایستگی‌های حرفه‌ای، رشد نگرش‌های مثبت، و افزایش اثربخشی در کلاس درس و مدرسه است. این فرایند، معلم را از یک دریافت‌کننده منفعل دانش، به یک خالق فعال دانش و بهبود مستمر تبدیل می‌کند. بررسی مراحل کلیدی اقدام‌پژوهی، به‌وضوح نشان می‌دهد که چگونه هر گام از این فرایند، به شکلی بنیادین به تعالی معلم یاری می‌رساند.

۱. شناسایی و درک مسئله^{۱۱}:

نخستین و شاید حیاتی‌ترین مرحله، توانایی معلم در شناسایی دقیق و عمیق یک مسئله یا چالش در کلاس درس یا مدرسه است. این مرحله، آغازگر تعالی است؛ زیرا معلم را وادار می‌کند تا با دیدی انتقادی و تأملی به عملکرد خود و محیط آموزشی بنگرد. به‌جای پذیرش وضعیت موجود یا فراقکنی مشکلات، معلم به یک مشاهده‌گر فعال تبدیل می‌شود و با پرسشگری "چرا" و "چگونه"، ریشه‌های واقعی مسئله را کشف می‌کند. این فرایند، بینش معلم را نسبت به پیچیدگی‌های آموزش افزایش می‌دهد و اولین قدم برای خروج از روزمرگی و ورود به قلمرو تفکر پژوهشی است. توانایی معلم در تعریف یک مسئله مشخص و قابل پژوهش، نشانه‌ای از رشد حرفه‌ای و تسلط او بر حیطه تدریس است.

۲. برنامه‌ریزی برای اقدام^{۱۲}:

پس از شناسایی مسئله، معلم به مرحله برنامه‌ریزی وارد می‌شود. در این گام، معلم باتکیه بر دانش تخصصی، تجربیات پیشین و مطالعه منابع علمی مرتبط، فرضیه‌هایی برای حل مسئله تدوین کرده و راه‌حل‌های عملی را طراحی می‌کند. این مرحله نیازمند خلاقیت، تفکر واگرا و توانایی ترکیب نظریه و عمل است. معلم باید بتواند اقدامات عملی، قابل اندازه‌گیری و متناسب با شرایط کلاس خود را برنامه‌ریزی کند. این فرایند برنامه‌ریزی، شایستگی‌های معلم را در طراحی آموزشی، انتخاب روش‌های تدریس مناسب، و حتی مدیریت زمان و منابع، به طرز چشمگیری ارتقا می‌دهد. تعهد به یک برنامه مشخص و فکر شده، نشان از بلوغ حرفه‌ای و مسئولیت‌پذیری معلم است.

۳. اجرای برنامه و جمع‌آوری داده‌ها^{۱۳}:

این مرحله، نقطه اوج اقدام‌پژوهی است که در آن معلم برنامه طراحی شده را در محیط واقعی کلاس درس اجرا می‌کند. این اجرا نه تنها شامل پیاده‌سازی راه‌حل‌هاست، بلکه هم‌زمان مستلزم جمع‌آوری منظم و دقیق داده‌ها برای ارزیابی تأثیر اقدامات است. معلم در این مرحله به یک پژوهشگر عملی تبدیل می‌شود که با استفاده از ابزارهایی مانند مشاهده، مصاحبه، پرسش‌نامه، تحلیل اسناد و نتایج آزمون‌ها، اطلاعات موردنیاز را گردآوری می‌کند. این تجربه عملی در جمع‌آوری داده‌ها،

^{۱۰} Chou^{۱۱} Problem Identification and Understanding^{۱۲} Planning for Action^{۱۳} Action Implementation and Data Collection

مهارت‌های پژوهشی معلم را تقویت کرده و او را بااهمیت شواهد و اطلاعات عینی در تصمیم‌گیری‌های آموزشی آشنا می‌سازد. توانایی اجرای دقیق و جمع‌آوری منظم داده‌ها، از ویژگی‌های معلمان حرفه‌ای و تعالی‌جو است.

۴. تحلیل داده‌ها و تأمل^{۱۴}:

پس از جمع‌آوری داده‌ها، معلم به مرحله تحلیل و تأمل می‌پردازد. در این گام، داده‌های گردآوری شده موردبررسی و تفسیر قرار می‌گیرند تا مشخص شود که آیا اقدامات انجام شده، منجر به حل مسئله و دستیابی به اهداف موردنظر شده‌اند یا خیر. این تحلیل، نه تنها شامل بررسی کمی و کیفی داده‌هاست، بلکه مهم‌تر از آن، شامل تأمل عمیق معلم بر کل فرایند است: چه چیزهایی خوب پیش رفت؟ چه چالش‌هایی وجود داشت؟ چه چیزی می‌توانست بهتر باشد؟ این تأمل انتقادی، منجر به خودارزیابی صادقانه، شناخت نقاط قوت و ضعف عملکرد خود، و درک عمیق‌تر از فرایندهای آموزشی می‌شود. این توانایی در بازانديشي و يادگيري از تجربه، اصلي‌ترين موتور محرک تعالی مستمر است.

۵. به‌اشتراک‌گذاری یافته‌ها و بازانديشي برای چرخه بعدی^{۱۵}:

آخرین مرحله، شامل اشتراک‌گذاری یافته‌ها با همکاران، مدیران، و حتی والدین است. این اشتراک‌گذاری نه تنها به تعمیم دانش و بهبود جمعی کمک می‌کند، بلکه باعث تقویت مهارت‌های ارتباطی و ارائه معلم نیز می‌شود. مهم‌تر اینکه، نتایج و تأملات حاصل از چرخه فعلی، مبنایی برای آغاز چرخه بعدی اقدام‌پژوهی و شناسایی مسائل جدید یا بهبود اقدامات پیشین می‌شوند. این چرخه بی‌وقفه از عمل، تأمل و بازانديشي، معلمان را در مسیری پویا و بی‌وقفه از رشد حرفه‌ای قرار می‌دهد و اطمینان می‌دهد که تعالی، یک مقصد نیست، بلکه یک سفر همیشگی است.

بحث و نتیجه‌گیری

در نتیجه، اقدام‌پژوهی با فراهم آوردن بستری برای یادگیری فعال، خودانگيخته و مبتنی بر عمل، معلمان را قادر می‌سازد تا به صورت مستمر مهارت‌ها و دانش خود را توسعه داده، نگرش‌های حرفه‌ای خود را تعمیق بخشند و به عنصری کلیدی در بهبود کیفیت آموزش و پرورش تبدیل شوند. این فرایند، "نفس"ی است که به تعالی معلم حیاتی دوباره می‌بخشد. با توجه به مطالب بیان شده می‌توان نتیجه گرفت که اهمیت و ضرورت اقدام‌پژوهی و تجهیز معلمان به این مهارت به‌منظور مرتفع ساختن مشکلات و مسائلی که طی جریان یاددهی - یادگیری در کلاس درس و مدرسه پیش می‌آید واضح و مبرهن است. اما در این زمینه چالش‌هایی مطرح است برنامه‌هایی که در این زمینه وجود دارد با مشکلاتی روبه‌روست. به نظر می‌رسد مشکلاتی که در زمینه آموزش و تجهیز معلمان در رابطه با این مهارت وجود دارد از همه مشهودتر است صافی (۱۴۰۲) کاستی در ترویج و تبلیغ این برنامه و همچنین کاستی در برنامه‌های آموزشی را از جمله مشکلات برنامه‌های اقدام‌پژوهی معلمان بر می‌شمرد و آشنایی معلمان در مراکز تربیت‌معلم و ضمن خدمت با اقدام‌پژوهی را به‌عنوان یکی از راهکارهای ارتقای این برنامه میدانند روش اقدام‌پژوهی زمینه را برای هر چه ثمر بخش‌تر شدن فرایند یاددهی یادگیری در محیط آموزشی فراهم می‌سازد همچنین این روش در واقع به شدت محیط و فضای آموزشی را تبدیل به فضای پویا فعال و با نشاط می‌نماید. اقدام‌پژوهی، نه تنها یک روش

^{۱۴} Data Analysis and Reflection

^{۱۵} Sharing Findings and Re-planning for Next Cycle

پژوهشی، بلکه "نفس" و جوهره‌ای است که می‌تواند تحولات بنیادینی در مسیر تعالی حرفه‌ای معلمان ایجاد کند. این پژوهش که به بررسی نقش محوری اقدام‌پژوهی در ارتقاء و تعالی جایگاه معلمان پرداخته است، نشان می‌دهد که زمانی که معلمان به‌عنوان عاملان اصلی و نه صرفاً مصرف‌کنندگان دانش، در فرایند یادگیری و بهبود مستمر آموزشی خود مشارکت فعال دارند، پله‌های ترقی را با سرعتی فزاینده طی می‌کنند. یافته‌های این پژوهش به‌وضوح نشان‌دهنده آن است که اقدام‌پژوهی، معلمان را از یک جایگاه منفعل و دریافت‌کننده، به نقش فعال، منتقد و خالق دانش تبدیل می‌کند و این دگردیسی، سنگ بنای تعالی حرفه‌ای است. یکی از برجسته‌ترین نتایج حاصل از این بررسی، تقویت "تأمل‌گری" و "خود نظارتی" در معلمان است. اقدام‌پژوهی به معلمان امکان می‌دهد تا با دیدی نقادانه به عملکرد خود، چالش‌های کلاس درس، و فرایندهای یادگیری دانش‌آموزان بنگرند. این تأمل، زمینه‌ساز شناسایی دقیق مشکلات، تدوین فرضیه‌ها، و اجرای راه‌حل‌های نوآورانه می‌شود. این چرخه مداوم از عمل، تأمل، برنامه‌ریزی و عمل مجدد، نه تنها به حل مسائل آموزشی کمک می‌کند، بلکه باعث عمیق‌تر شدن فهم معلم از فرایندهای یاددهی-یادگیری و کشف رویکردهای مؤثرتر می‌شود. این فرایند خود اصلاحی، در نهایت منجر به توسعه شایستگی‌های پداگوژیکی و ارتقاء کیفیت تدریس می‌گردد. علاوه بر این، اقدام‌پژوهی به طور چشمگیری "حس عاملیت و اثربخشی" را در معلمان تقویت می‌کند. هنگامی که معلم شخصاً چالش‌های آموزشی را شناسایی، برای حل آن‌ها راه‌حل طراحی، و تأثیرات آن را ارزیابی می‌کند، حس مالکیت و مسئولیت‌پذیری در وی افزایش می‌یابد. این حس عاملیت، باعث افزایش انگیزه درونی، رضایت شغلی، و تعهد معلم به حرفه خود می‌شود. این امر به ویژه در محیط‌های آموزشی پویا و چالش‌برانگیز کنونی، حیاتی است، چرا که معلمان توانمند و متعهد، ستون فقرات هر سیستم آموزشی موفق به شمار می‌روند. یافته‌ها همچنین بر اهمیت "اشتراک دانش و یادگیری جمعی" از طریق اقدام‌پژوهی تأکید دارند. زمانی که معلمان نتایج پژوهش‌های عملی خود را با همکارانشان به اشتراک می‌گذارند، یک فرهنگ غنی از همکاری و تبادل تجربه شکل می‌گیرد. این تبادل، نه تنها راهگشای مشکلات مشترک است، بلکه به رشد حرفه‌ای جمعی و ایجاد جوامع یادگیرنده در مدارس کمک شایانی می‌کند. در نهایت، می‌توان نتیجه گرفت که اقدام‌پژوهی، صرفاً ابزاری برای پژوهش نیست، بلکه یک "فلسفه عمل" است که به معلم فرصت می‌دهد تا با نگرشی پژوهشگرانه و انتقادی، به کاوش و بهبود مستمر فرایند آموزشی بپردازد. این نفس پژوهشگرانه، معلمان را قادر می‌سازد تا به صورت فعال و خودگردان، به سمت تعالی حرفه‌ای گام بردارند و کیفیت یادگیری دانش‌آموزان را به طرز چشمگیری ارتقا دهند. از این رو، حمایت از ترویج و تسهیل فرایند اقدام‌پژوهی در نظام تعلیم و تربیت، سرمایه‌گذاری بی‌بدیلی در آینده آموزش و پرورش کشور محسوب می‌شود.

ارائه پیشنهادها:

از آنجاکه معمولاً معلمان شرکت‌کننده در دوره‌های اقدام‌پژوهشی تأثیر این دوره‌ها بر ارتقا مهارت‌های آموزشی و پرورشی خود را قابل توجه اعلام می‌کنند؛ لذا پیشنهاد می‌شود دوره‌های مذکور برای کلیه معلمان طراحی و شرکت در آنها الزامی گردد. اقدام‌پژوهی به‌عنوان یک درس اصلی در دوره‌های تربیت‌معلم و تربیت دبیر با تأکید بر جنبه‌های عملی و کاربردی آن ارائه گردد.

تشخیص و حل مسائل یادگیری و به‌کارگیری شیوه‌های متنوع یادگیری از مهم‌ترین آثار مثبت دوره‌های اقدام‌پژوهی بر بهبود مهارت‌های آموزشی بوده است پیشنهاد می‌شود طی یک طرح پژوهشی تجربیات معلمان مستندسازی و به‌صورت کتاب یا جزوات آموزشی در اختیار سایر معلمان و دبیران قرار گیرد.

منابع

- آیزاک، استفان (۱۳۸۹) راهنمای تحقیق و ارزشیابی در روانشناسی و علوم رفتاری مترجم علی دلاور تهران نشر آگاه
- بازرگان، عباس (۱۳۹۹) اقدام پژوهی و کاربرد آن در تعلیم و تربیت تهران فصلنامه تعلیم و تربیت
- جباری، سوسن (۱۴۰۲) اقدام پژوهی، اهداف روشها و تاثیرات آن بر فرایند یاددهی و یادگیری مجموعه حسن زاده، رمضان (۱۴۰۲) روش‌های تحقیق در علوم رفتاری تهران
- رئوف، علی (۱۴۰۱) چرا علاقه به پژوهش در عمل احیا نشده است؟ تهران تکنولوژی آموزشی دوره نوزدهم
- صافی، احمد (۱۳۹۹) برنامه معلم پژوهنده در آموزش و پرورش تهران فصلنامه مدیریت در آموزش و پرورش
- قاسمی پویا، اقبال (۱۴۰۰) راهنمای عملی پژوهش در عمل تهران
- براید، مک و جان، شاستاک. (۱۴۰۱). یادگیری پژوهش محور: ترجمه علیرضا شواخی و فاطمه محمدزاده تهران: نشر آموز.
- ملکی، حسن (۱۳۹۸) مهارت‌های اساسی تدریس،
- Chou, C. H. (۲۰۲۱). Investigating the effects of incorporating collaborative action research into an in-service teacher training program. *Procedia social and Behavioral Sciences*, 2 (۲۰۲۱) Available online at
- Cohen, L, Manion, L. & Morrison, K. (۲۰۲۴). *Research Methods in Education*. By Routledge Falmer, ۵th Edition.
- Darling-Hammond, L. (۲۰۲۰). *Powerful teacher education: Lessons from exemplary programs*. San Francisco, CA: jossey-Bass.
- Kimms., M. C. & Taggarr, R. (۲۰۲۱). *The action research planner*. Deakin University. Access from at
- Magos, K. (۲۰۱۹). The contribution of action-research to training teachers in intercultural education: A research in the field of Greek minority education. *Teaching and Teacher Education*, 22 (۲۰۱۷). Available online at
- Mertler, C. A. (۲۰۱۹). *Action research: teachers as researchers in the classroom*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Mitchell, R. C. & Mary, E. L. (۲۰۱۹). Benefits of Collaborative action research for the beginning teacher. *Teaching and Teacher Education*, 25 (۲۰۲۱). Journal homepage:
- Pollard, A., Collins, W., Maddock, M., Simco, N., Swaffield, S., Warin, J., & Warwick, P. (۲۰۲۲). *Reflective teaching*. Continuum. New York.
- Stringer, E. T. (). *Action research* (۳rd ed.). San Francisco, CA: Sage Publications.